

Kitap Tanıtması :

Harry Halén : Handbook of Oriental Collections in Finland. (Manuscripts, xylographs, inscriptions, and Russian minority literature). Bangkok, 1978, Craftsman Press Ltd. 296 s.

"Scandinavian Institute of Asian Studies Monograph Series No. 31"

İsmet BİNARK

Türk kültürü ile ilgili araştırmalara, Türk bilim adamlarının, bir disiplin içinde girişmeleri yakın bir geçmişte başlamıştır. Buna karşılık, yabancı ülkelerde Türk kültürü ile ilgili araştırmaların tarihinin bir hayli eskiye uzandığı görülmektedir.

Burada sözünü edeceğimiz bu ülkelerden biri de, Finlandiya'dır.

1809 yılında, Fredrikshamm Andlaşması ile İsveç hâkimiyetinden ayrılan Finlandiya Büyük Dukahğı, 1809-1917 yılları arasında Çarlık Rusyası'na bağlı olarak muhtar bir idare kurmuştur.

Bu tarihler arasında, Finlilerin Şarkiyat ve bu çerçeve içerisinde Türk kültürü araştırmalarına karşı ilgisi, İsveç ve Rus ilim kuruluşlarının çalışmaları içerisinde ağırlık kazanır. Ayrıca, Fin dilinin, Ural-Altay dillerinin bir dalı sayılan Fin-Ugur grubundan olması, dolayısıyla Türkçe ve Türkoloji ile, Türk dünyasının etnolojisi, tarih ve kültürü ile yakından ilgilenmelerine ve bu konularda değerli ilmi çalışmalar ortaya koymalarına sebep olmuştur. (1)

XX. yüzyılın ortalarından itibaren Fin ve Türk dilini karşılaştıran araştırmalar yapılmış, yüzyılın sonlarında Finlandiya'daki Fin-Ugur Derneği (Société Finno-Ougrienne, Helsinki) Orhon kitabeleri üzerinde araştırmalar yapmak üzere, Orta Asya'ya bir ilim heyeti göndermiştir. Bu heyetden Finli Baron C. Munch ile, Dr. Otto Donner'in bu çevredeki araştırmaları ve bu araştırmaların neticeleri dikkat çekicidir. (2) Sözü edilen derneğin, uzun süre yayını devam ettiren, Journal de la Société Finno-Ougrienne (JSFOu) adlı bir dergisi de olmuştur.

Bütün bunlara ilâveten, bugün başta Helsinki, Tampere ve Turku olmak üzere, Finlandiya'da bini aşkın Kazanlı Müslüman Türk'ün, milli kültürlerini muhafaza ederek yaşamakta oluşları, hiç şüphesiz Finlilerin Türk dünyası ve

(1) Bu konuda geniş bilgi için bk. : Pentti Aalto : **Oriental studies in Finland 1828 - 1918. The history of learning and science in Finland 1828 - 1918.** 10 b. Helsinki, 1972.

(2) bk. : Otto Donner : **Reise in Central Asien, 1898.** Helsingfors, 1901.

kültürü ile ilgili araştırmalara ağırlık vermelerine sebep olmuştur.

Bugün Finlandiya'da Türk araştırmaları, Helsinki Üniversitesi ve Fin Şarkiyat Derneği'nce yürütölmektedir.

1973 yılında, Asya ve Afrika dilleri ve kültürleri konusunda araştırma ve öğretim yapmak gayesiyle kurulmuş olan Helsinki Üniversitesi, Felsefe Fakóltesi - Asya ve Afrika Çalışmaları Bölümü (Helsingin Yliopisto, Filosofinen Tiedekunta Aasian ja Afrikan Kielten), araştırma sahası içerisine Altay dillerini (Türkçe ve Mođolca dahil) ve kültürlerini de almıştır. Helsinki Üniversitesi'nde Türkçe dersleri, Kazan Türklerinden Dr. Ymar Daher (Ömer Tahir) tarafından verilmektedir. Kendisi 1962 yılında, Türkoloji dalında Helsinki Üniversitesi'nde doktora çalışması yapmıştır.

Fin Şarkiyat Derneği (Societas Orientalis Fennica) ise, 1918 yılında Helsinki'de, Şarkiyat üzerinde araştırma ve yayın yapmak gayesi ile kurulmuştur. 1925 yılından beri *Studia Orientalia* (SO) adlı, İngilizce - Fransızca ve Almanca olarak yayınlanmakta olan bir dergi de çıkarmaktadır. Derginin 1971 yılında yayınlanmış 40'ıncı cildinin 4'üncü bölümünde, Türk dili ve kültürü konularında dergide yayınlanmış yazılar, toplu olarak gösterilmiştir.

* * *

Burada tanıtmasını yapacağımız eser, Finlandiya'da Türk araştırmaları ile ilgili olarak yapılmakta olan çalışmaların bir yenisidir.

Söz konusu eser, 1972 yılında, Helsinki Üniversite Kütüphanesi'ndeki çalışmalarımız sırasında tanımuş olduğumuz, üniversitenin Asya ve Afrika Çalışmaları Bölümü kütüphanecilerinden Harry Halén tarafından hazırlanan ve 1978 yılı sonlarında, İskandinav Enstitüsü'nün Asya Çalışmaları serisinde yayınlanmış olan, Finlandiya'daki Şark Koleksiyonlarının *Elkitabı*'dır.

Eserde, Finlandiya'daki şark koleksiyonları içerisinde yer alan materyaller, özellikle elyazması ve matbu kitap ve diğer türdeki yayınlar hakkında açıklayıcı bilgiler verilmektedir. Çalışma, Helsinki Üniversite Kütüphanesi —aynı zamanda Millî Kütüphane— (Helsingin yliopistan kirjasto), Fin Millî Müzesi (Suomen kansallismuseo), Müze Kütüphanesi (Museoviraston kirjasto), Kâğıt Müzesi (Paperimuseo), Fin - Eski Mısır Kültürü Derneği (Suomalais-ugrilainen Seura) ve Finlandiya'daki Kilise Misyonu'nun etnografya ile ilgili koleksiyonları (Suomen Vapaakirkon kansatieteellinen kokoelma) üzerinde yapılmıştır. Şark dillerindeki yazmaları, matbu kitapları, kalp baskuları, kitabeleri veya orijinallerinden çoğaltılmış kopyalarını ve Rusya'daki azınlıklara ait matbu kitap ve süreli yayınları tamtan eser, iki bölümdür.

Hazırlayanın kısa bir önsözünü müteakip, I. Bölümde, başvurulan koleksiyonlar hakkında bilgi verilmekte, bunu kısaltmalar ve transliterasyon hakkında açıklayıcı bilgi takibetmekte, faydalanılan kaynaklara atıf yapıldıktan sonra; Moğol (11-19. ss.), Tibet (19-61. ss.), Hint (61-94. ss.), Hindüçini (94 - 95. ss.), Arapça - Farsça ve Türkçe (95 - 103. ss.), Suriye (103 - 104 ss.),

İbrani (104. s.), Habes (104-108. ss.), çivi yazısı ile yazılmış dokümanlar — Babil ve Akad dillerindeki metinler— (108-109. ss.), Eski Mısır (110-118. ss.), Çince (118-122. ss.), Mançurya (122. s.), Ermenice (122. s.) ve unutulmuş dillere ait dokümanlar —Hun metinleri— (123. s.) olmak üzere, bu dillere ve bu kültürlere ait, toplam 473 adet eser hakkında açıklayıcı bilgi verilmektedir.

Bizi bu bölümde doğrudan doğruya ilgilendiren, 21 adet Türkçe kaynak ve malzemedir.

Bunların bazılarını atıfta bulunmakla, tanıtmayı yaptığımız çalışmamın, kültür tarihimiz yönünden ne derece değerli olduğuna işaret etmek istiyoruz.

(341) sıra numarası ile hakkında açıklayıcı bilgi verilen eser, eski Türk dili ile yazılmış kitabeli bir mezartaşıdır. Bugün Fin Millî Müzesi'nde bulunan eser, Yenisey havâlisindeki Ulug - Kem'den Prof. J. G. Granö tarafından 1907 yılında nakledilmiştir. Kitabe üzerindeki metin ile ilgili olarak aşağıdaki çalışmalara bakılmalıdır :

Inscriptions de l'Énisei, recueillies et publiées par la Société Finlandaise d'Archeologie (réd. par. J. R. Aspelin), Helsingfors, 1889, 15. s., XII. plâns; Pentti Aalto : *Oriental studies in Finland 1828 - 1918*. Helsinki, 1971, 119. s.; H. Namık Orkun : *Eski Türk Yazıtları, III*. İstanbul, 1940, 118-119. ss. (Çakul IV), S. E. Malov. *Enisejskaja pis mennost tjurkov. Teksty i perevody*, M-L 1952, No. 16, 38-39. ss.

(342) ve (343) sıra numarası ile tanıtılan eserler, Helsinki Müze Kütüphanesi'nde ve Fin - Uğur Derneği'nde bulunan, eski Türk dilinde yazılmış iki kitabeden alınmış kâğıt kalıp baskılardır. Bu iki kitabe hakkında daha geniş bilgi için şu çalışmalara bakılmalıdır :

Pentti Aalto : a.g.e., 95 - 98, 106 - 107 ve G. J. Ramstedt : *Seitsemän retkeä itään 1898 - 1912*. 2nd ed. Porvoo, 1951, 180-183, 185. ss.

(344) sıra numarası ile, 1971 yılında Fin - Uğur Derneği'nden Helsinki Üniversitesi Kütüphanesine ödünç alınmış, çeşitli ebatlarda ve kâğıt üzerine yazılmış 72 adet Uygur Budist metni hakkında açıklama yapılmaktadır.

(347) sıra numarasında tanıtılmakta olan eser; bugün Fin Millî Müzesi'nde Ex. 1075 No. da sergilenmiş olan, 1880 yılında Türkistan'ın Aşkabad havâlisinden getirilmiş, sadece üst kısmı sağlam kalmış, 27 x 26 cm. ebadında, üzerinde Arapça;

huva el-hayyü el-lezi lâ yemütu...

derviş Fevzi

'Diri olup da ölmeyen (baki olan) O (Allah)...

derviş Fevzi'

yazısı bulunan, derviş Fevzi'nin mezartaşıdır.

Tanıtmayı yapılan diğer eserler; Çağatay, Kazak, Uygur, Özbek ve Osmanlı Türkçesinde yazılmış yazmalar, fermanlar ve mektuplardır. Bunlar arasında dikkatimizi çekenler;

(354) sıra numarasında tanıtılmış, Helsinki Üniversite Kütüphanesi Or. 52'de kayıtlı, Osmanlıca 22 x 16 cm. ebadında, 41 yk. olan Ahmed Dürri Efendi'nin 'Sefâretnâme-i İran' adlı eseridir. Verilen bilgidен, bu yazmanın, Polonyalı Judae Krusinski tarafından 1734'de Latinceye tercüme edildiğini ve 1966 yılında Helsinki Üniversitesi'nde yazma ile ilgili bir lisans tezinin yapıldığını öğreniyoruz.

(355) sıra numarası ile tanıtılan bir diğer yazma, aynı kütüphanede Or. 48'de kayıtlı, Osmanlıca, 20 x 15 cm. ebadında, 24 yapraklık bir okul kitabıdır. 1901 yılında Prof. Knut Tallqvist tarafından İstanbul'da sahaifalardan satın alınmıştır. Kitabın müellifi, Tophane civarındaki Karabağ Mekteb-i İbtidâî Muallim-i Sânisî Hâfız İsmail Hakkı Efendidir.

Tanıtılan fermanların çoğu, pasaport verilmesi ve Çanakkale Boğazı'ndan geçiş izni sağlanması hakkındadır.

Mektuplar arasında dikkati çekenler, Helsinki Üniversite Kütüphanesi Mscr. Coll. 175'de kayıtlı ve G. J. Ramstedt'in özel notları arasında yer alan, yazar, politikacı ve İdil-Ural Türkleri'nin ilk liderlerinden Prof. Sadri Maksudi Arsal tarafından, Kazan lehçesinde ve Türkçe yazılmış olanlardır. Bu mektuplar hakkında, tanıtmasını yaptığımız eserin hazırlayıcısı Harry Halén, 1970 yılında Helsinki Üniversitesi'nde mezuniyet öncesi, aşağıda belirtilen şu çalışmayı yapmıştır :

Sadri Maksudi Arsal, tataarilainen valtiomies ja kirjailija. (Pro gradu in Altaistics, University of Helsinki, 1970), 71 s.

*

II. Bölümde; Helsinki Üniversite Kütüphanesi'nde bulunan, Rusya'daki azınlıklara, bu arada çeşitli Türk boylarına ait matbu neşriyat tanıtılmaktadır.

Bu çok değerli hususi koleksiyon çeşitli dillerde olup, 1828-1919 yılları arasında Rusya'da basılmış olan kitap, süreli yayın, takvim ve diğer türdeki yayınları ihtiva etmektedir. Finlandiya Rusya'nın otonom idaresi altında iken, Rus İhtilâli'nden önce, St. Petersburg'daki Sansür Komitesi'nden Finlandiya Büyük Dukalığı'na basılmış kitaplar gönderilmiştir. Bu koleksiyonu teşkil eden basılmış kitaplar; Slav, Estonya, Letonya, Rus, İbrani, Ermeni, Gürcü, Arap, Fars, Kafkas ve Türk dillerindedir.

Türk dilinin çeşitli lehçelerinde basılmış 1590 adet eser tanıtılmakta olup, bunun 57 adedi süreli yayındır.

II. Bölüm, bir girişle başlamakta, bunu faydalanılan kaynaklara yapılan atıflar takibetmektedir. Türk dilinde basılmış yayınlar, ait oldukları lehçelerin adı altında sıralanmışlardır.

Bunlardan; Azeri (139-143. ss.), Çağatay (143-144. ss.), Kazak-Kırgız (145-150. ss.), Kumuk (150-152. ss.), Osmanlı-Tatar (152-154. ss.), Özbek (155-156. ss.), Modern Uygur-Kaşgar 'Tranchi' dialeği - (157. s.), Kazan

(157 - 245. ss.), Kırım - Osmanlı (245 - 248. ss.), Türkmen (248. s.), Karaim - Kırım (248. s.) Türkçesinde 1507 adet matbu eser hakkında açıklayıcı bilgi verilmektedir. Bunun dışında, 19 adet takvim, ve 57 adet süreli yayın tanıtılmaktadır.

Takvimler 1870 ile 1903 tarihleri arasında, Tiflis, Taşkent, Moskova, Kazan, Bahçesaray ve Orenburg'da basılmışlardır.

Süreli yayınların bazıları şunlardır : Semerkand'da 1914 yılında Özbek lehçesinde yayınlanan 'Ayna', Kazan'da 1906 - 1916 yılları arasında yayınlanan 'Din ve Edeb', 1909'da yayınlanan 'Beyan ül-Hak', 1911 - 1915 yılları arasında yayınlanan 'Akmolla', 1914 - 1915 yılları arasında yayınlanan 'Akyol', 1915 - 1916 yılları arasında yayınlanan 'Süyüm Bige', 1915'de yayınlanan 'Yıldız' Bahçesaray'da 1883'de Kırım lehçesinde yayınlanan 'Tercüman', ve 1906'da yayınlanan 'Alâm-ı Nisvan', Bakû'de 1875 - 1877 yılları arasında Azeri lehçesinde yayınlanan 'Akıncı', 1906'da yayınlanan 'Füyûzât', 1907'de yayınlanan 'Behlül', 1915'de yayınlanan 'Basiret', Ufa'da 1917'de Kazan lehçesinde yayınlanan 'Bizim Yol', Moskova'da 1918'de Kazan lehçesinde yayınlanan 'Çolpan' Astrahan'da 1908'de Kazan lehçesinde yayınlanan 'İdil', 1909'da yayınlanan 'Maarif', Orenburg'da 1908 - 1912 yılları arasında Kazan lehçesinde yayınlanan 'İktisad', 1909 - 1916 yılları arasında yayınlanan 'Şûra' ve 1915'de yayınlanan 'Vakit', St. Petersburg'da 1900 - 1909 yılları arasında Kazan lehçesinde yayınlanan 'Mir'ât', 1906 - 1907 yılları arasında yayınlanan 'Ülfet', Tiflis'de 1906 - 1913 yılları arasında Kazan lehçesinde yayınlanan 'Molla Nasreddin'.

Adlarını saydığımız bu yayınların, Türk basın - yayın tarihi ve bu konu ile uğraşanlar yönünden önemi ortadadır.

Ayrıca bu konuda, Harry Halén'in Finlandiya'daki Türk azınlığın neşriyat hareketleri ile ilgili olarak hazırladığı şu çalışmaya da bakılmalıdır :

A Bibliographical Survey of the Publishing Activities of the Turkic Minority in Finland. Helsinki, 1979.

Türk lehçelerindeki yayınların, eserin 258 - 261. sayfaları arasında, konularına göre analitik bir indeks verilmiştir. Bu indeksteki konu başlıkları şu şekilde sıralanmaktadır : «Ziraat, Arapça gramer, aritmetik, kronoloji, astroloji, biyografi, kitap fiyatları, botanik, zooloji, psikoloji, kültür tarihi, kritikler, sözlükler, iktisad, etnoloji, umumî tarih, politika, sosyoloji, coğrafya, İslâm tarihi, İslâm hukuku, Kur'an, İslâm ahlâk ve hayatı, mantık, tıp, veterinerlik, içtimal yardım, pedagoji, edebiyat, milliyetçilik fikir ve hareketleri, fizik, kimya, jeoloji, müzik ve tiyatro, Türkçe gramer, okuma ve yazma parçaları...»

Eserin 262 - 264. sayfaları arasında, yayınlayan ve hazırlayan, 264 - 267. sayfaları arasında da tercüme edenlerin adlarına göre birer indeks verilmiştir. 268 - 296. sayfalar arasında Arap, Fars, Kafkas, İbrani, Ermeni ve Gürcü dil ve kültürlerine ait materyaller tanıtılmaktadır.

* * *

Türk kültürü, Türk basın - yayın hayatı ve tarihi ve kütüphaneciliğimiz konusunda bu çok değerli çalışmayı ortaya koyan, Finli meslekdaşımız Harry Halén'i tebrik eder, bu sahadaki çalışmalarının devamını diler ve eseri ilgililerin dikkatine sunarız.